

Запорізький державний медичний університет
Кафедра нормальної фізіології

❖ **Лекція №2 для студентів 2 курсу 2
медичного факультету**

Спеціальність «Лабораторна діагностика»

Лектор – Жернова Наталя Петрівна

**ст. викладач кафедри нормальної
фізіології**

План

- Загальна фізіологія ЦНС.
- Рефлекторний механізм діяльності ЦНС.
- Процеси збудження та гальмування в ЦНС.
- Фізіологічна характеристика нервових центрів.
- Фізіологічні особливості спинного та головного мозку

Нервова система представляє собою сукупність нервових клітин, або нейронів.

- **За локалізацією** розрізняють:
  - 1) центральний відділ — головний і спинний мозок;
  - 2) периферичний — відростки нервових клітин головного і спинного мозку.
- **За функціональними особливостями** розрізняють:
  - 1) соматичний відділ;
  - 2) вегетативний відділ

Функції нервової системи:

- 1) **інтегративно-координаційна функція.** Забезпечує функції різних органів і фізіологічних систем, узгоджує їх діяльність між собою;
- 2) **забезпечення тісних зв'язків організму** людини з оточуючим середовищем на біологічному та соціальному рівнях;
- 3) **регуляція рівня обмінних процесів** в різних органах і тканинах, а також в самій собі;
- 4) **забезпечення психічної діяльності** вищими відділами ЦНС.

- **Нейрон** - нервова клітина, основна функціональна і структурна одиниця нервової системи
- **Будова нейрона**: тіло (сома) один або декілька дендритів, аксонний горбок, аксон.

.Нейрон: 1 - ядро, 2 - дендрити, 3 - тіло, 4 - аксонний горбок, 5 - Шваннівська клітина, 6 - перехват Ранв'є, 7 - нервові закінчення.

- **Аксон** — зазвичай довгий відросток нейрона, пристосований для проведення збудження і інформації від тіла нейрона або від нейрона до виконуючого органу.
- **Дендрити** — короткі і сильно розгалужені відростки нейрона, що служать головним місцем утворення збуджуючих і гальмівних синапсів і які передають збудження до тіла нейрона.
- Нейрон може мати декілька дендритів і зазвичай тільки один аксон.
- Дендрити не мають мієлінової оболонки

Аксонний горбок- особлива ділянка нейрона, від якого відходить аксон.

Вільний від синапсів.

Має 5 типів іонних каналів:

- швидкі потенціал залежні Na^+ -канали,
- Ca^{2+} -канали,
- повільні потенціал залежні K^+ -канали,
- швидкі потенціал залежні K^+ -канали,
- кальцій залежні K^+ -канали.

ПП нижче, ніж в інших ділянках тіла нейрона (близько-60 мВ).

Класифікація нейронів

1) по локалізації:

- а) центральні (головний і спинний мозок);
- б) периферичні (мозкові ганглії, черепні нерви);

2) в залежності від функції:

- а) аферентні (чутливі),
- б) інтернейрони,
- в) еферентні (рухові) - передні роги спинного мозку;

3) залежно від функцій:

- а) збудливі;
- б) гальмівні;

4) залежно від біохімічних особливостей, від природи медіатора;

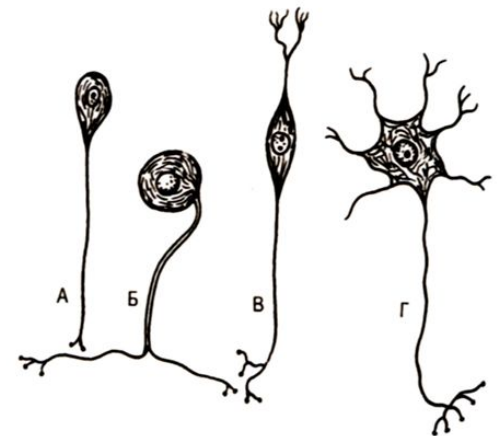
5) в залежності від якості подразника, який сприймається нейроном:

- а) мономодальні;
- б) полімодальні.

6) Структурна класифікація

- а) Уніполярні нейрони
- б) Біполярні нейрони
- в) Мультіполярні нейрони
- г) Псевдоуніполярні нейрони

А — уніполярний нейрон; Б — псевдоуніполярний нейрон; В — біполярний нейрон; Г — мультіполярний нейрон.

Нейроглія

Нейроглія являє собою неоднорідні клітини, що заповнюють простір між нейронами і кровоносними капілярами. Вони відрізняються як за формою, так і по функції.

Є кілька типів гліальних клітин:

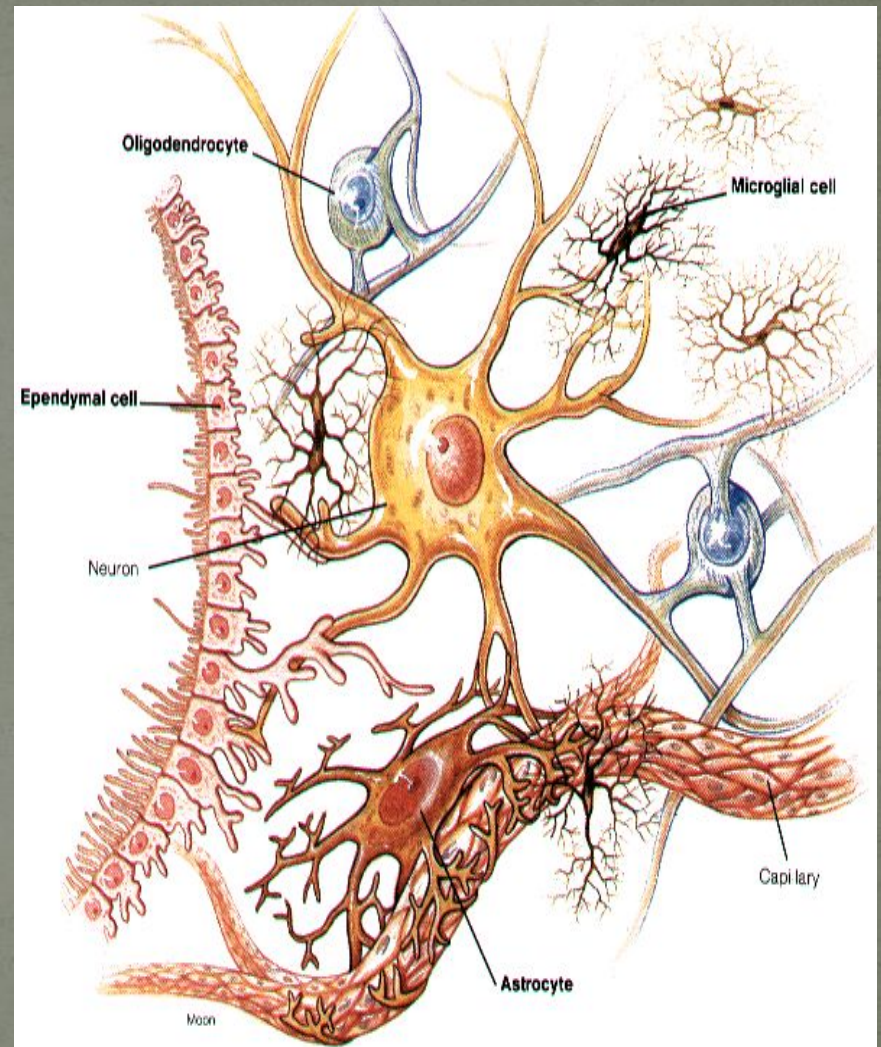
- астроцити,
- олігодендроцити,
- мікрогліальні,
- епендимні клітини.

Астроцити

- становлять близько 60% клітин нейроглії
- 1) беруть участь у створенні гематоенцефалічного бар'єру, що обмежує вільне проникнення різних сполук з крові.
- 2) беруть участь у розробці ряду медіаторів ЦНС
- 3) можуть брати участь у тимчасовому поглинанні деяких іонів (наприклад, K^+) з міжклітинної рідини в період активного функціонування сусідніх нейронів.
- 4) опосередковано беруть участь у регуляції функцій організму. (на мембрані астроцитів виявлені рецептори для більшості нейромедіаторів).
- 5) в астроцитах синтезується ряд факторів, що відносяться до регуляторів росту (в регуляції росту і розвитку нейронів)
- 6) беруть участь в імунних механізмах мозку, захищаючи його від потрапляння мікроорганізмів.

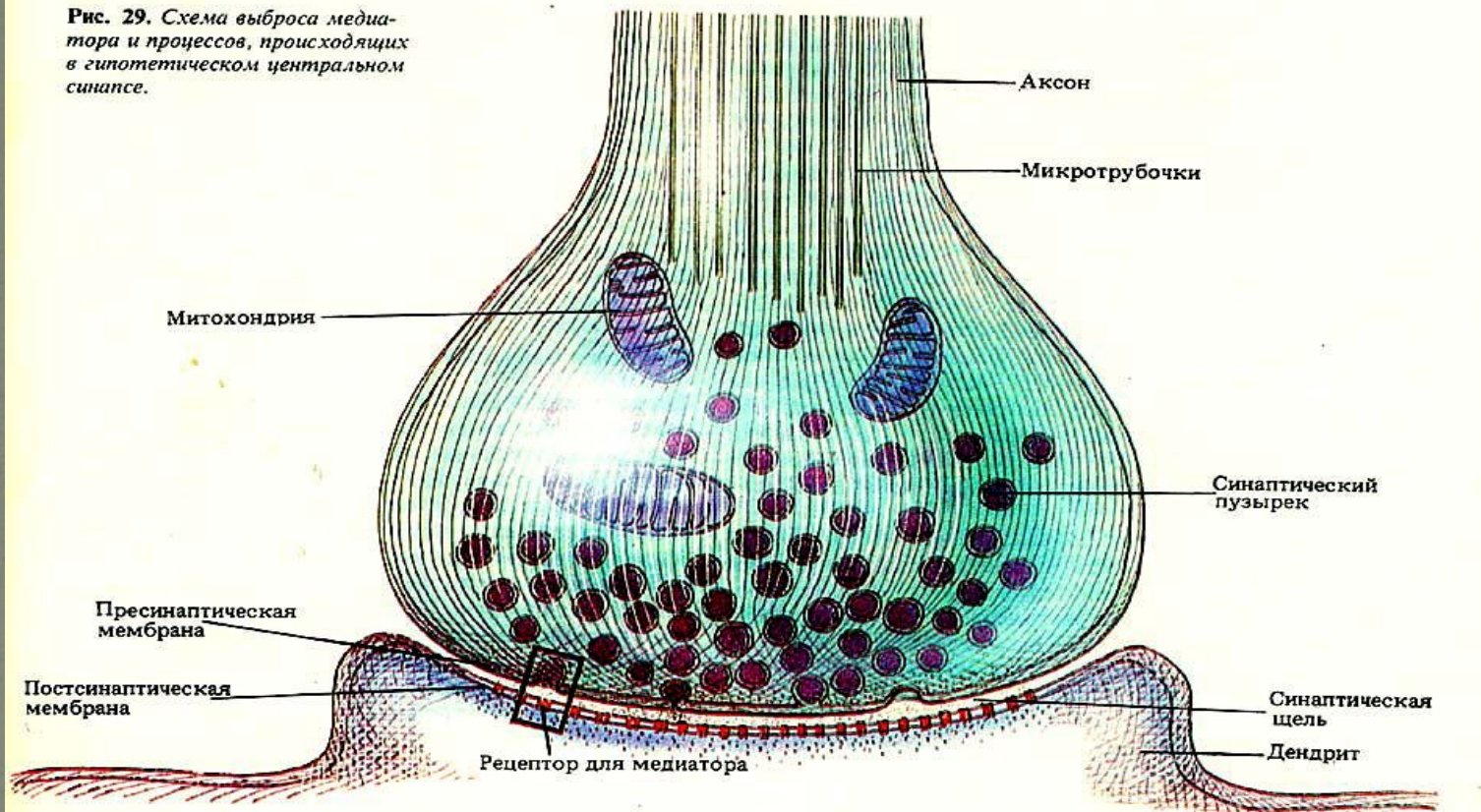
- **Олігодендроцити.** (25-30%) утворюють мієлінову оболонку нейронів, можуть поглинати мікроорганізми, тобто, разом з астроцитами, беруть участь в **імунних механізмах мозку.**
- **Епендимні клітини.** Вони вистилають шлуночки головного мозку, беручи участь в процесах секреції спинномозкової рідини і створенні **гематоенцефалічного бар'єру.**
- **Мікроглія.** Їх близько 10% беруть участь у **фагоцитозі.**

БУДОВА СИНАПСУ

Рис. 29. Схема выброса медиатора и процессов, происходящих в гипотетическом центральном синапсе.

Синапс – це структурно-функціональне утворення, що забезпечує перехід збудження або гальмування з закінчення нервового волокна іннервуючого клітину

Класифікації синапсів

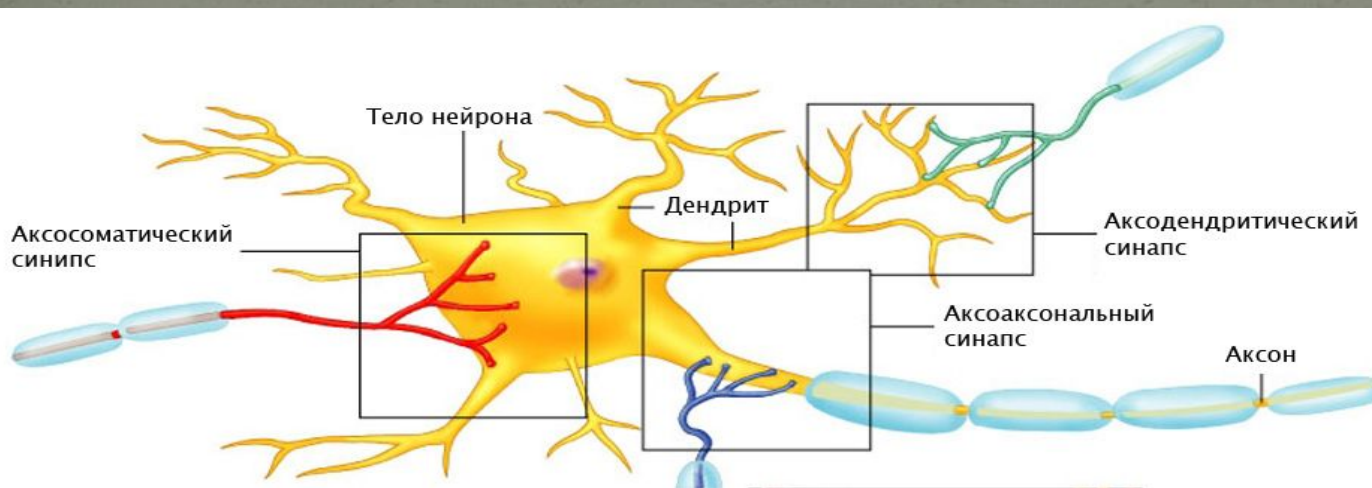
1) В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД МІСЦЯ РОЗТАШУВАННЯ ПОДІЛЯЮТЬСЯ на :

Аксо-дендритні,

Аксо-соматичні

Аксо-аксональні

Дендро-соматичні

2) ПО ЛОКАЛІЗАЦІЇ:

- 1) центральні синапси;
- 2) периферичні синапси.

Центральні синапси лежать в межах центральної нервової системи, а також у гангліях вегетативної нервової системи.

Розрізняють кілька видів периферичних синапсів:

- 1) міоневральний;
- 2) нервово-епітеліальний.

3. ФУНКЦІОНАЛЬНА КЛАСИФІКАЦІЯ СИНАПСІВ:

- 1) збуджуючі синапси;
- 2) гальмівні синапси.

4. ЩОДО МЕХАНІЗМІВ ПЕРЕДАЧІ ЗБУДЖЕННЯ У СИНАПСАХ:

- 1) хімічні;
- 2) електричні.

- Передача збудження здійснюється за допомогою медіаторів. Розрізняють кілька видів **хімічних синапсів**:
- 1) **холінергічні**. У них відбувається передача збудження за допомогою ацетилхоліну;
- 2) **адренергічні**. У них відбувається передача збудження за допомогою трьох катехоламінів;
- 3) **дофамінергічні**. У них відбувається передача збудження за допомогою дофаміну;
- 4) **гістамінергічні**. У них відбувається передача збудження за допомогою гістаміну;
- 5) **ГАМК-ергічні**. У них відбувається передача збудження за допомогою гаммааміномасляної кислоти, тобто розвивається процес гальмування.

МЕХАНІЗМ ПРОВЕДЕННЯ ЗБУДЖЕННЯ ЧЕРЕЗ СИНАПС

- Нервовий імпульс досягаючи терміналі аксона , деполяризує пресинаптичну мембрану.
- відкриваються натрієві і кальцієві канали,
- іони Ca входять всередину терміналі аксона і стимулюють рух везикул.
- Досягаючи пресинаптичної мембрани, везикули розриваються і звільняється ацетилхолін (4 іона Ca^{2+} вивільняють 1 квант ацетилхоліну).
- дифузія АХ з пресинаптичної мембрани на постсинаптичну,
- Медіатор, дифундуючи з синаптичної рідини, через синаптичну щілину досягає постсинаптичної мембрани, де з'єднується з відповідним рецептором. В результаті відкриваються хемозбудливі канали і підвищується проникність мембрани для іонів Na^+ . Це призводить до деполяризації мембрани - виникнення місцевого потенціалу. Такий потенціал іменується збудливий постсинаптичний потенціал (ЗПСП)

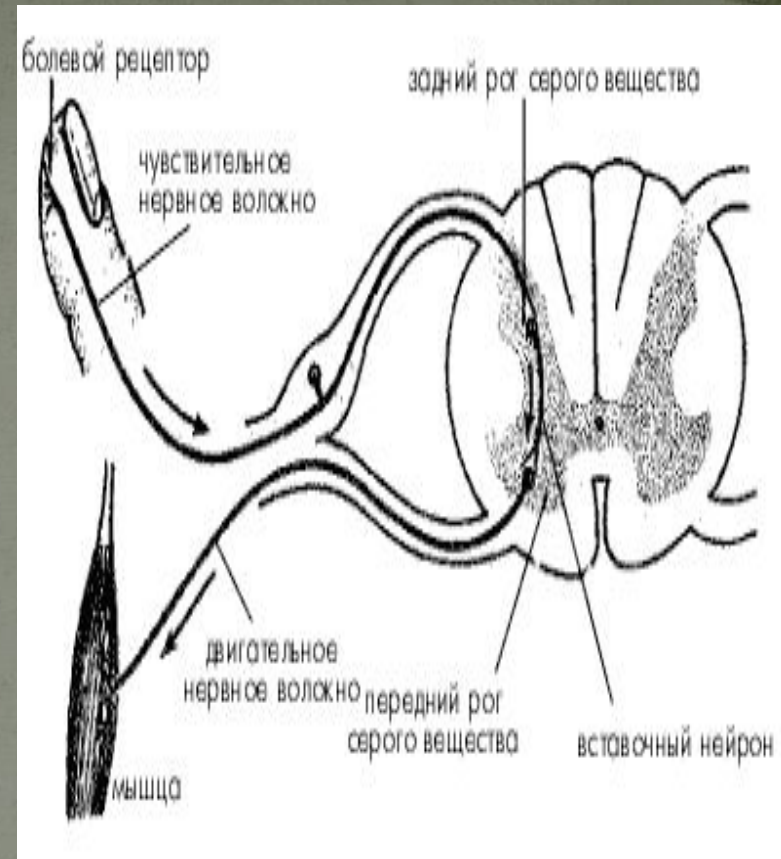
- **СУМАЦІЯ** - взаємодія синаптичних процесів (збуджувальних і гальмівних) на мембрані нейрона або м'язової клітини, що характеризується посиленням ефектів подразнення.
- часова сумація
- просторова сумація.

Рефлекс — стереотипна реакція живого організму на подразник, що проходить за участю нервової системи.

Рефлекторна дуга — послідовно поєднаний ланцюжок нервових клітин, який забезпечує здійснення реакції, відповіді на подразнення.

Класифікація:
прості — **моносинаптичні рефлексорні дуги** (рефлексорна дуга сухожильного рефлексу), що складаються з 2 нейронів (рецепторного (афферентного) і ефекторних), між ними є 1 синапс;
складні — **полісинаптичні рефлексорні дуги**. До їх складу входять мінімум 3 нейрона (їх може бути і більше) — рецепторний, один або кілька вставних і ефекторний.

Рефлекс запускається під впливом подразника, який сприймається нервовим закінченням аферентного нейрона - **рецептором**.

Час, що минув після дії подразника на рецептор, до появи відповідної реакції, називається **часом рефлексу**.

Особливості простої моносинаптичної рефлекторної дуги:

- 1) територіально зближені рецептор і ефектор;
- 2) рефлекторна дуга двухнейронна, моносинаптична;
- 3) нервові волокна групи А α (70-120 м/с);
- 4) короткий час рефлексу;
- 5) м'язи, що скорочуються за типом одиночного м'язового скорочення.

Моносинаптичні рефлекси – сухожилльні рефлекси

Особливості складної полісинаптичної рефлекторної дуги:

- 1) територіально роз'єднані рецептор і ефектор;
- 2) рецепторна дуга трьохнейронна (може бути і більше нейронів);
- 3) наявність нервових волокон групи С і В;
- 4) скорочення м'язів за типом тетануса.

Полісинаптичні рефлекси

- згинальних рефлекс:
перехресний
- розгинальний рефлекс.
- чухальний рефлекс.
- крокуючий рефлекс

Координаційна діяльність ЦНС являє собою узгоджену роботу нейронів ЦНС, засновану на взаємодії нейронів між собою

Функції :

- 1) забезпечує **чітке виконання** певних функцій, рефлексів;
- 2) забезпечує **послідовне включення** в роботу різних нервових центрів для забезпечення складних форм діяльності;
- 3) забезпечує **узгоджену роботу** різних нервових центрів (при акті ковтання в момент ковтання затримується дихання, при збудженні центру ковтання гальмується

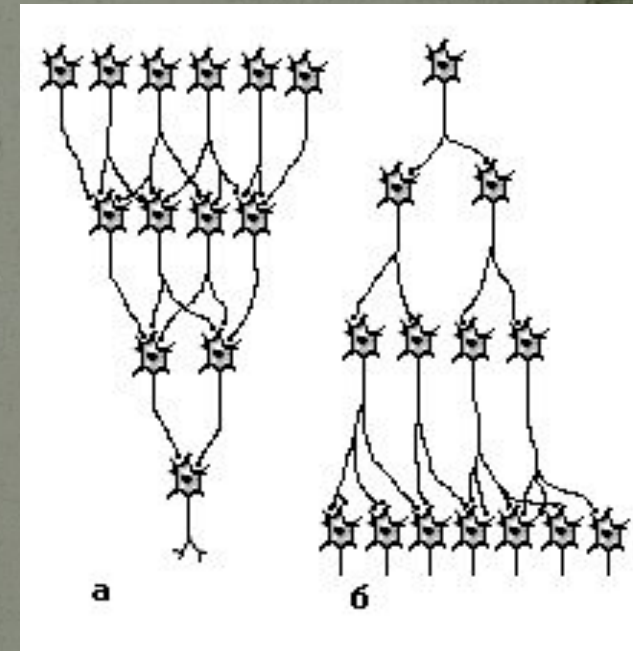

Нервовим центром називається складне функціональне об'єднання декількох анатомічних нервових центрів, розташованих на різних рівнях центральної нервової системи.

Нервові центри забезпечують регуляцію певної функції. На відміну від структурної одиниці нервової системи — нейрона, нервовий центр можна розглядати як **фізіологічну системну одиницю** центральної нервової системи.

Властивості нервових центрів

- **Дивергенція** - це здатність нейрона встановлювати численні зв'язки з іншими нейронами. Завдяки чому одна і та ж клітина може брати участь в різних нервових процесах і реакціях, контролювати велику кількість інших нейронів, тобто кожен нейрон може забезпечити поширення імпульсів - *іrrадіацію збудження*.
- **Конвергенція** - сходження різних шляхів проведення нейронних імпульсів до однієї і тієї ж нервовій клітині. Конвергенція більш характерна для еферентних відділів нервових центрів.

ЦЕНТРІВ

- 1. Уповільнення проведення збудження.
- 2. Засвоєння і трансформація ритму.
- 3. Сонастроєність ритмів нервових центрів

Координація — це об'єднання рефлекторної діяльності центральної нервової системи в єдине ціле, що забезпечує реалізацію всіх функцій організму.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ КООРДИНАЦІЇ:

- принцип іррадіації збуджень.
- принцип загального кінцевого шляху
- принцип домінанти
- принцип зворотного зв'язку
- принцип реципрокності.
- принцип субординації
- принцип компенсації функцій.

Гальмування - місцевий нервовий процес, що приводить до пригнічення або попередження збудження.

Гальмування є активним нервовим процесом, результатом якого є обмеження або затримка збудження.

Одна з характерних рис гальмівного процесу - **відсутність здатності до активного поширення по нервових структурах.**

ВЛАСТИВОСТІ ГАЛЬМУВАННЯ.

- обмежує іррадіацію збудження
- сприяє концентрації збудження в необхідних ділянках нервової системи
- процес гальмування, виникаючи в одних нервових центрах паралельно з збудженням інших нервових центрів,
- вимикає діяльність непотрібних в даний момент органів, здійснюючи координаційну функцію
- розвиток гальмування в нервових центрах охороняє їх від надмірного перенапруження при роботі

ПЕРВИННЕ ГАЛЬМУВАННЯ виникає в спеціальних гальмівних клітинах, що примикають до гальмівного нейрона. При цьому гальмівні нейрони виділяють відповідні нейромедіатори.

ВТОРИННЕ гальмування здійснюється без участі спеціальних гальмівних структур в тих самих нейронах у яких відбувається збудження.

ВИДИ ПЕРВИННОГО ГАЛЬМУВАННЯ

Пресинаптичне — виникає у звичайних нейронах, пов'язане з процесом збудження.

Зворотнє — нейрон впливає на клітину, яка у відповідь гальмує цей же нейрон.

Реципрокне — це взаємне гальмування, при якому збудження однієї групи нервових клітин забезпечує гальмування інших клітин через вставний нейрон.

Латеральне — гальмівна клітина гальмує розташовані поруч нейрони.

Подібні явища розвиваються між **біполярними і гангліозними клітинами** сітківки, що створює умови для більш чіткого бачення предмета.

Зворотнє полегшення — нейтралізація гальмування нейрона при гальмуванні гальмівних клітин іншими гальмівними клітинами.

Фізіологія спинного мозку

Задні роги містять нейрони (**інтернейрони**), які передають імпульси

- в вищерозміщені центри,
- у симетричні структури протилежної сторони,
- до передніх рогів спинного мозку.

Задні роги містять **аферентні нейрони**, які реагують на

- больові,
- температурні,
- тактильні,
- вібраційні,
- пропріоцептивні подразнення.

Передні роги містять нейрони (мотонейрони), що дають аксони до м'язів, вони є еферентними. Усі низхідні шляхи ЦНС рухових реакцій закінчуються в передніх рогах.

У бічних рогах розташовуються нейрони вегетативної нервової системи

Рефлекси поділяються на:

- 1) **екстероцептивні** (виникають при подразненні агентами зовнішнього середовища сенсорних подразників);
- 2) **інтероцептивні** (виникають при подразненні пресо-, механо-, хемо-, терморцепторів): **вісцero-вісцeralьні** — рефлекси з одного внутрішнього органу на інший, **вісцero-м'язові** — рефлекси з внутрішніх органів на скелетну мускулатуру;

3) **пропріоцептивні** (власні) рефлекси з самого м'язу і пов'язаних з ним утворень. Вони мають **моносинаптичну рефлекторну дугу**. Пропріоцептивні рефлекси регулюють рухову активність за рахунок сухожильних і позотонічних рефлексів. **Сухожильні рефлекси** (колінний, ахілів, з триголового м'язу плеча і т. д.) виникають при розтягуванні м'язів і викликають розслаблення або скорочення м'язу, що виникають при кожному м'язовому русі;

4) **позотонічні рефлекси** (виникають при порушенні вестибулярних рецепторів при зміні швидкості руху і положення голови по відношенню до тулуба, що призводить до перерозподілу тону м'язів (підвищення тону розгиначів і зменшення згиначів) і забезпечує рівновагу тіла.

Фізіологія заднього і середнього мозку

Через задній мозок проходять

низхідні шляхи

(кортикоспінальний і екстрапірамідний),

висхідні — ретикуло - і

вестибулоспінальний, що

відповідають за перерозподіл

м'язового тону і підтримання

пози тіла.

РЕФЛЕКТОРНА ФУНКЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧУЄ:

- 1) **захисні рефлекс**и (сльозотеча, моргання, кашель, блювання, чхання);
- 2) **центр мовлення** забезпечує рефлекс
- голосоутворення (ядра X, XII, VII черепно-мозкових нервів), дихальний центр регулює потік повітря, кора великих півкуль — центр мовлення;
- 3) **рефлекс**и підтримання **поз**и (лабіринтові рефлекс
- и). **Статичні рефлекс**и підтримують тонус м'язів для збереження **поз**и тіла, статокінетичні перерозподіляють тонус м'язів для прийняття **поз**и, відповідної моменту **пр**ямолінійного або **обертального руху**;

Судинний центр здійснює регуляцію судинного тонуусу, дихальний — регуляцію вдиху і видиху, комплексний харчовий центр — регуляцію секреції шлункових, кишкових залоз, підшлункової залози, секреторних клітин печінки, слинних залоз, забезпечує рефлекси смоктання, жування, ковтання.

Пошкодження заднього мозку призводить до втрати чутливості, вольової моторики, терморегуляції, але дихання, величина артеріального тиску, рефлексорна активність при цьому **зберігаються**.

СТРУКТУРНІ ОДНИНИЦІ СЕРЕДНЬОГО МОЗКУ:

- 1) горбки чотирьохгорбкового тіла;
- 2) червоне ядро;
- 3) чорне ядро;
- 4) ядра III — IV пари черепно-мозкових нервів.

Горбки чотирьохгорбкового тіла виконують аферентну функцію, решта утворень — еферентну.

Горбки чотирьохгорбкового тіла тісним чином взаємодіють з ядрами III—IV пар черепно-мозкових нервів, червоним ядром, з зоровим трактом. За рахунок цієї взаємодії відбувається забезпечення передніми горбками **орієнтовної рефлекторної реакції на світло**, а задніми — **на звук**. Забезпечують життєво важливі рефлекси: **старт-рефлекс** — рухова реакція на різкий незвичайний подразник (підвищення тону згиначів), **орієнтир-рефлекс** — рухова реакція на новий подразник (поворот тіла, голови).

Передні горби з ядрами
III—IV черепно-мозкових
нервів забезпечують
реакцію **конвергенції**
(сходження очних яблук до
серединної лінії), рух
очних яблук.

Червоне ядро приймає участь в регуляції перерозподілу м'язового тону, відновлення пози тіла (підвищує тонус згиначів, що знижують тонус розгиначів), підтриманні рівноваги, готує скелетні м'язи до довільних і мимовільних рухів.

Чорна речовина мозку координує акт ковтання і жування, дихання, рівень кров'яного тиску (патологія чорної речовини мозку веде до підвищення кров'яного тиску).

Фізіологія проміжного мозку

Таламус — парне утворення, найбільш велике скупчення сірої речовини в проміжному мозку.

Топографічно виділяють передні, середні, задні, медіальні і латеральні групи ядер.

По функціям виділяють:

- 1) специфічні:
  - а) перемикаючі, релейні.
  - б) асоціативні (внутрішні) ядра.
- 2) неспецифічні ядра.
- 3) моторні ядра

Таламус — колектор всієї аферентної інформації, крім нюхових рецепторів, найважливіший інтегративний центр

Гіпоталамус

Фізіологічна роль — вищий підкірковий інтегративний центр вегетативної нервової системи, який чинить дію на:

- 1) терморегуляцію.
- 2) гіпофіз.
- 3) жировий обмін.
- 4) вуглеводний обмін.
- 5) серцево-судинну систему.
- 6) моторну і секреторну функції шлунково-кишкового тракту.
- 7) поведінкові реакції.

Ретикулярна формація стовбура мозку — це скупчення поліморфних нейронів по ходу стовбура мозку.

Фізіологічна особливість нейронів ретикулярної формації:

1. мимовільна біоелектрична активність. Її причини — гуморальне подразнення (підвищення рівня вуглекислого газу, біологічно активних речовин);
2. досить висока збудливість нейронів;
3. висока чутливість до біологічно активних речовин.

Лімбічна система — сукупність ядер і нервових трактів.

Структурні одиниці лімбічної системи:

- 1) нюхова цибулина;
- 2) нюховий горбок;
- 3) прозора перегородка;
- 4) гіпокамп;
- 5) парагіпокампова звивина;
- 6) мигдалеподібні ядра;
- 7) грушоподібна звивина;
- 8) зубчаста фасція;
- 9) поясна звивина.

Основні функції лімбічної системи:

- 1) участь у формуванні харчового, статевого, оборонного інстинктів;
- 2) регуляція вегетативно-вісцеральних функцій;
- 3) формування соціальної поведінки;
- 4) участь у формуванні механізмів довготривалої і короткочасної пам'яті;
- 5) виконання нюхової функції;
- 6) гальмування умовних рефлексів, посилення безумовних;
- 7) участь у формуванні циклу «бадьорість — сон».